

УДК 81'373:811.161.3'01

А.М. Молчан,

выкладчык кафедры беларускай і замежных моў Акадэміі МУС Рэспублікі Беларусь

ПЕРАЕМНАСЦЬ ПАМІЖ СУЧАСНАЙ І СТАРАЖЫТНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВАЙ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ЛЕКСІКІ БЕЛАРУСКАГА ЛЕТАПІСАННЯ)

Адной з задач гістарычнага мовазнаўства з'яўляецца вызначэнне тыповых рысаў, якія на пэўным этапе развіцця мовы валодалі б адзнакамі ўстойлівасці і камунікатыўнай мэтазгоднасці, гэта значыць выступалі ў якасці паказчыкаў нарматыўнасці літаратурнай формы мовы. З пазіцыі унутрымоўнага структурнага падыходу нарматыўнасць мовы можа разглядацца як забеспячэнне надзейнасці функцыянавання графічных, фанетычных, словаўтваральных, марфалагічных, сінтаксічных, фразеалагічных, лексічных і стылістычных прыёмаў пісьма і словазмянення з арыентацыяй на іх правільнасць і абавязковасць у процівагу дыялектам.

Што да вызначэння пераемнасці моўных нормаў, то неабходна ўлічваць: у старажытным перыядзе функцыянавання мовы яе літаратурнасць звязваецца з вызначэннем аўтарытэтных пісьмовых крыніц, якія б выступалі ўзорамі пісьмовага словаўжывання ў межах адпаведных тыпаў мовы [1]. Нормы ж сучасных літаратурных моў афармляліся з улікам статыстычнага дамінавання сістэмных паказчыкаў у творах пэўнага кола аўтараў класічнай мастацкай літаратуры і ў цэлым разглядаюцца як узоры стандартных рысаў адносна ўсёй моўнай сістэмы [2].

Магчымасць паглыбленага даследавання ўнутранай гісторыі беларускай літаратурнай мовы даюць беларускія летапісы як мастацка-гістарычныя творы перыяду беларускай народнасці. Гэты дастаткова распрацаваны і пашыраны жанр старажытнага пісьменства ўтрымлівае разнастайнае кола адметных паказчыкаў беларускай мовы і тым самым можа разглядацца ў якасці адной з асноўных крыніц вывучэння яе нарматыўнасці [3].

Багатай крыніцай лексічнага матэрыялу для асэнсавання працэсаў фарміравання беларускай літаратурнай мовы ад старажытнага перыяду да сучаснага выступае «Летапісец вялікіх князёў літоўскіх». Гэты першы беларускі летапіс агульнадзяржаўнага характару ў арыгінальнай сваёй частцы пра сыноў Гедзіміна, дачыненні Кейстута, Вітаўта і Ягайлы і інш. утрымлівае значны інфармацыйны пласт [4]. Так, у асноўнай частцы «Летапісца», паводле Віленскага спісу [5; с. 103–114], на 3892 словаўжыванні

прыпадае 48 уласных назоўнікаў (з улікам склонавых і словаўтваральных формаў – да 400); з іх уласнае імя *Витовт* ужыта 84 разы, *Ягайло* – 45, *Кестут* – 41 і г. д. Усяго ж лексічны склад «Летапісца» ўтрымлівае да 200 агульных назоўнікаў (у склонавых формах – больш за 600). Адны з іх і сёння ў актыве агульналітаратурнага ўжывання: *бог, бой, брат, вежа, веселье, весна, вилневци, витьбляне, вода, воиско, воля, вера, голова, гонець, город, горы, грамота, двор, день, дити, добро, дочка, епископы, жалость, дочка, дружба, дума, дядя, жонка, застава, зверие, зелье, земля, зима, зло, знамение, зять, корабль, костел, крест, крещение, кровь, кровопролите, колье, ласка, лисица, лихо, ловы, любовь, люди, лекарьство, лето, матка, место, мечь, миля, милость, мир, митрополит, множество, море, моц, мука, мера, неделя, нелюбов, непослушенство, неправда, неприатели, новгородци, немци, одиначество, осень, отець, отчина, паны, пир, полк, полочане, помочь, послы, постеля, правда, приезд, приказание, приятнь, пророк, пушкы, пятница, рана, река, ров, рок, сестра, сила, скарб, слово, слуга, служба, смерть, совет, соколничы, стадо, староста, стол, сторожа, сторона, стена, сын, теца, трупы, холлоп, храмы, хрестианы, целование, час, человек, честь, чин, яма.*

Іншыя перайшлі ў пасіўны запас беларускай мовы і выступаюць пераважна ў творах мастацкай літаратуры гістарызмамі (*арцибискуп, бояре, волости, гуфы, княгиня, княженье, княжна, князь, королева, королевна, королевство, король, коруна, коморники, кмотр, кунтур, маршалко, мистр, опорoky, очапы, пороки*) або семантычнымі, фанетычнымі ці марфалагічнымі архаізмамі (*весть, докончание, жена, живот, лифлянты, ляхове, место, мѣстичи, наместничество, нятство, порты, пекарци, прусы, рать, слюб, соимы, чадо, чернець, чоло, воя, глава, град, ноц, преднее, преступник, срам, отец, шурьы*). Асобныя з іх апынуліся па-за лексічнай сістэмай сучаснай беларускай мовы: *брак, болезнь, дело, изба, колесо, комната, повеление.*

Пры ўсёй разнастайнасці лексіка-семантычнага напаўнення таго ці іншага аб'екта даследавання яго слоўнікавы склад набывае

ўпарадкаванасць у палявой мадэлі, якая мае на ўвазе ядро і перыферыю. Паводле У.Ц. Цітова, логіка пазнання аб'екта павінна весці ад ядра да перыферыі, паколькі «найбольш ярка, выпукла і канцэнтравана асаблівасці сістэмы выражаюцца ў ядры» [6]. Такая методыка лінгвістычных даследаванняў заснавана на спалучэнні *якасных* (квалітатыўных) і *колькасных* (квантытатыўных) метадаў дзеля праверкі тэарэтычных палажэнняў і пацвярджэння якасных параметраў мовы колькаснымі паказчыкамі. Квантытатыўная лінгвістыка павінна прапанаваць методыку аб'ектыўнага вылучэння ядра лексіка-семантычнай сістэмы мовы, а квалітатыўная – забяспечыць наступнае сістэмнае апісанне гэтага ядра. Мэта выбранага намі напрамку заключаецца ў тым, каб прымяніць адносна лексікі беларускага летапісання метады «тыпалагічнай утылізацыі», прапанаваны і абгрунтаваны У.Ц. Цітовым. Гэта значыць, правесці супастаўляльнае квантытатыўнае даследаванне параметраў лексіка-семантычнага ядра на матэрыяле беларускага летапісання.

Дзеля вызначэння лексічнага назоўнікавага ядра «Летапісца вялікіх князёў літоўскіх» прааналізаваны частотныя і парадыгматычныя параметры 200 агульных назоўнікаў. На першым месцы па частотнасці ўжывання знаходзіцца слова *князь*, ужытае 256 разоў са значэннем 'тытулавана асоба'; *склонавыя* формы адзіночнага ліку: давальнага (*князю* – 53), роднага (*князя* – 170), творнага (*князем(ь)* 20); множнага ліку: назоўнага (*князи* – 4), роднага (*князеи* – 4), творнага (*князми* – 5). Яго словаўтваральная парадыгма ўключае назоўнік жаночага роду *княгиня* 'жонка князя' ў склонавых формах: давальнага (*княгини* – 4), вінавальнага (*княгиню* – 4), творнага (*княгинею* – 3). А таксама назоўнік *княженье*, які рэалізуецца ў сінтаксічна звязаным словазлучэнні – *великое княженье*: «Быць ему нужно, иже чого перед тым не было у Литовской земли, сторонам владѣющим *великим княжѣньем*; «Болше, брате, не теряи земли Литовское, отчины наше и свое, поиди к нам у мир и в великую любов братскую, вѣзми собѣ *княженье великое* у Вилни, стол дяди своего, великого князя Олкгирда, и отца своего, великого князя Кестута; И нарекли при своих живotech, што им быти на своих мѣстѣх, *на великих княженьях*» [5]. А таксама выступае ў складзе фразеалагічных адзінак – *осадити на великом княженьи*: «Евнута *осадил* в Вилни *на великом княженьи*; И *посади* его *на великом княжени* у Вилни, а Евнутью дали Жаславль; Князь же великий Скиргайло, исцѣлив его от ран и привезе к матери его, великой княгини

Святослави, и *посади* его *на веком княженьи* в Смоленску, зан же бысть за князем Юрьем дочка старшей сестры Скиргайловы» [5].

У той самы час назоўнік *король* ужыты толькі 11 разоў у значэнні: «Король – наз. Кароль, манарх» [7, с. 21]; прадстаўлены ў формах назоўнага (*король* – 4), роднага (*короля* – 3), давальнага (*королю* – 3) і творнага (*королем*) склонаў.

Летапіснае апавяданне адлюстроўвае не толькі афіцыйныя падзеі Вялікага Княства Літоўскага, але і прыватныя адносіны; асноўная ўвага ў ім надаецца раскрыццю дачыненняў паміж вялікімі князямі. У «Летапісцы вялікіх князёў літоўскіх» 34 словаўжыванні слова *брат* рэалізуюцца ў 2-х першых значэннях і не сустракаюцца ў 3-м і 4-м: «Брат – наз. 1. Брат. 2. Роўны ў якіх-н. адносінах, сабрат. 3. Член цэхавага брацтва, рамеснік. 4. Член царкоўнага брацтва, манах» [8, с. 208]. Склонавая парадыгма выступае ў формах назоўнага (*брат*), роднага (*брата* – 7), давальнага (*брату* – 7) і творнага (*братом* – 4); 15 словаўжыванняў клічнай формы *брате* ўжыты ў склонах: назоўным адзіночнага ліку (*брате* – 6), назоўным множнага ліку (*брата* – 2), давальным множнага ліку (*братю* – 2), творным множнага ліку (*братею / братьею* – 5).

Нazoўнік *отець* сустракаецца 21 раз і толькі ў 1-м значэнні, у той час як у старажытнай беларускай мове гэта слова было мнагазначнае: «Отець, отецъ, оецъ – наз. 1. Бацька. *Отець правды* – пра час, па прашэсці якога праўда абавязкова стане вядомай, перамога. 2. Прабацька, родначальнік, продак. *Отець всея вселенныя* – Адам, які згодна з біблейскім паданнем быў першым чалавекам, прабацькам усяго чалавецтва, *отець начальний, отцемъ начальникъ* – патрыярх, родапачынальнік. 3. Бог як стваральнік усяго сусвету, а таксама як першая іпастась святой тройцы ў хрысціянскай рэлігіі. *Отець небесный* – Бог як першая іпастась святой тройцы. 4. Ганаровая назва духоўных асоб. *Отець духовный* – духоўны айцец, свяшчэннік, які пастаянна спавядае каго-н., *отець отцовъ* – рымскі папа як вярхоўны галава рымска-каталіцкай царквы, *отець святой* – а) святы айцец (пачлівы зварот да служыцеля рэлігійнага культу), б) царкоўны пісьменнік, свяціцель, які займаўся тлумачэннем догматаў хрысціянскай рэлігіі. 5. Заступнік, абаронца; апякун. 6. Чалавек, якога шануюць як бацьку, па яго старшынству, годнасці, свецкай або духоўнай уладзе і інш.; настаўнік. 7. Хросны бацька. *Отець креўный (хрестный)* – хросны бацька» [9, с. 85]. У летапісным тэксце рэалізуецца

ў назоўным (*отець* – 4), родным (*отца* – 4), давальным (*отцу* – 9) і творным склонах адзіночнага ліку (*отцем(ь)* – 3), а таксама ў месным склоне множнага ліку (*при отцах*).

17 словаўжываньняў слова *сын* утрымлівае першыя 2 значэнні: «Сын, сынъ, синь – наз. 1. Асоба мужчынскага полу ў адносінах да сваіх бацькоў. *Сынъ первородный* – першынец. 2. Чалавек як патомак прарадзіцеля пэўнага роду, нацыі і інш. *Сынъ царскій* – назва малодшага князя ў адносінах да вялікага князя. 3. Назва другой асобы Святой Тройцы. *Сынъ Божій* – Ісус Хрыстос, *сынъ человечесий (человеческий)* – адно з найменняў Ісуса Хрыста. 4. мн. Нашчадкі, паслядоўнікі ідэі. 5. мн. Хрысціяне, вернікі. *Сынове хрестиянстии* – хрысціяне, *сынъ церкви* – вернік. 6. У форме зваротка. Зварот святара да верніка. 7. Бліжэйшыя патомкі. 8. Чалавек блізкі ў іншых адносінах. *Блудный сынъ* – блудны сын, *сынъ злости* – д'ябал, нячыстая сіла» [10, с. 140]. Назоўнік *сын* рэалізуецца ў формах назоўнага (*сын*), давальнага (*сыну* – 4), вінавальнага (*сына* – 5) і творнага склону адзіночнага ліку (*сыном*); вінавальнага склону множнага ліку (*сынов* – 6).

Слова *матка* і яго складоваыя формы сустракаюцца 7 разоў: у родным (*маткы* – 2), давальным (*матери*) і творным (*матерью* – 6). Яно рэалізуецца ў 1-м значэнні: «Матка – наз. 1. тое. Што і мати I у 1 знач. *Ляяти (соромити) до матки* – мацюкаць, *матка духовная* – хросная маці, *матка всехъ* – Радзіма, родная маці. 2. Тое, што і мати I у 2 знач. 3. Выток жыцця. 4. Прамаці. 5. Самка жывёл. 6. *Матка перловая* – тое, што і матица перловая» [11; с. 285]. «Мати – I 'наз. 1. Маці. 2. // перан. Аснова, пачатак, выток. *Мати градовомъ* – сталіца, слаўны горад. II 'дзеясл. Тое, што і мати ў 2 знач.» [11, с. 283].

Назоўнік *сестра* ўжываецца 6 разоў у 1-м значэнні: «Сестра – наз. 1. Сястра. *Сестра стричная* – дваюрадная сястра. 2. Член жаночага рэлігійнага брацтва; манашка» [12, с. 239]. Складоваыя парадыгма рэалізуецца ў склонах назоўным (*сестра*), родным (*сестры*) і давальным (*сестру* – 4).

Наступны блок лексем ілюструе дачыненні вайскова-палітычнага характару. Назоўнік *баяре* ўжываецца 14 разоў у 3-х першых значэннях: «Бояринъ – 1. Прадстаўнік вышэйшага баярства; 2. Феодал, незалежны землеўладальнік; 3. Ваенна-служылы землеўладальнік; бояринъ господарский – *баярын, якому належаў маёнтак у велікакняжацкіх уладаннях*; бояринъ конный – *баярын, абавязаны за надзел зямлі несці ваенную службу ў конным войску*; бояринъ королевъ – *баярын, якому належаў*

маёнтак у каралеўскіх уладаннях; бояринъ куничный – *баярын, абавязаны за надзел зямлі плаціць падатак куніцавымі шкурамі*; бояринъ панцерный – *баярын, абавязаны за надзел зямлі несці ваенную службу*; бояринъ путный – *баярын, абавязаны выязджаць на месцы па даручэнні вялікакняжацкай адміністрацыі*; бояринъ-шляхтичъ – *баярын, які меў роўныя правы са шляхтай*; 4. Вяльможа, знатны і багаты саноўнік (у замежных краінах)» [13, с. 177]. У гэтым рэалізуецца формамі толькі множнага ліку назоўнага (*баяре / бояры* – 6) і роднага склону (*баяр* – 8).

Слова *сила* прадстаўлена 7 разоў у 1–6-м значэннях: «Сіла – наз. 1. Фізічная магчымасць жывых істот уздзеянчаць; фізічнае ўздзеянне. *Всеми силами* – прыкладаючы ўсе намаганні, *зо всехъ силъ* – што ёсць моцы, *чересь силу* – звыш магчымасцей, *чинити силу* – гл. чинити. 2. Здольнасць да духоўнай дзейнасці. Да праяўлення волі, розуму і інш. *Сила розума* – сіла розуму. 3. Крыніца пэўнай энергіі. *Сила бесовская (Божая, крестная, святая)* – разнавіднасці звышнатуральных сіл. 4. Улада; аўтарытэт. 5. Ступень, інтэнсіўнасць праяўлення чаго-н. 6. Правамоцнасць. 7. Войска. *Взяти (узяти) силу* – перамагчы, *небесные силы* – нябесныя сілы. 8. Матэрыяльныя магчымасці; дастаток. 9. Вялікая колькасць; многа каго-, чаго-н. 10. Штраф за самачыннасць» [12, с. 255]. Слова *сила* ўжываецца ў формах назоўнага (*сила* – 3), вінавальнага (*силу* – 1) і творнага (*силою*) склону адзіночнага ліку; а таксама творнага склону множнага ліку (*силами* – 2).

Назоўнік *войско* ўзброеныя сілы дзяржавы або частка іх; армія ўжыты 7 разоў; складоваыя парадыгма рэалізуецца назоўным склонам адзіночнага (*войско* – 5) і множнага ліку (*воиска / воиски*) [13, с. 123–124].

19 разоў ужыта слова *немецъ* у 1-м і 2-м значэннях: «Немецъ – наз. 1. Немец. 2. мн. Назва нямецкага народа. 3. мн. Назва краіны; Германія» [14, с. 146]. Складоваыя парадыгма рэалізуецца ў назоўным (*нѣмци / нѣмци* – 17) і месным склонах множнага ліку (*у нѣмцех* – 2).

17 словаўжываньняў назоўніка *рать* утрымлівае 1-е значэнне: «Рать – наз. 1. Войска, раць. 2. Вайна, бітва [15, с. 30]». Ужываецца ў назоўным (*рать* – 10), давальным (*рати* – 2), творным склоне (*ратю* – 4) адзіночнага ліку і ў месным склоне множнага ліку (*ратех*).

Геаграфія адлюстраваных у «Летапісцы вялікіх князёў літоўскіх» падзей акрэсліваецца як назоўнікамі шырокай семантыкі, так і назвамі канкрэтных мясцін. Самае аб'ёмнае паводле семантыкі слова *земля* – ужываецца

28 разоў у 7-м і 8-м значэннях: «Земля – наз. 1. Планета, шар зямны. 2. Рэальнае жыццё (у адрозненне ад неба – ідэальнага жыцця). 3. Суша, кантынент. 4. Верхні слой зямной кары, дол, грунт; паверхня, па якой мы рухаемся. 5. Сыпучае рэчыва, асноўная састаўная частка глебы. 6. Адзін з чатырох першаэлементаў, якія ляжаць, згодна з уяўленнем старажытных філосафаў, у аснове ўсіх з’яў прыроды. 7. Пэўная тэрыторыя з сельскагаспадарчымі ўгоддзямі, зямельнае ўладанне; поле. *Бортная земля* – угоддзе, дзе знаходзіліся дрэвы з борцамі; *дыкольная земля* – зямля, з якой подаць плацілася ў выглядзе дякла; *оремая (оромая) земля* – ворная зямля; *пашная (пашеная, пашенная) земля* – ворная зямля; *погнойная земля, земля погной* – угноенае поле; *подлазная (полазная) земля* – зямля, якая апрацоўвалася ад выпадку, несістэматычна; *пустая (пустовская) земля* – зямля, якая не была заселена і не апрацоўвалася; *путная земля* – зямля, з якой ішла служба путная (абвязак удзельнічаць у паходах і падарожжах свайго гаспадара, быць у яго на пасылках); *ролейная земля* – ворнае поле; *служебная земля* – зямля, з якой ішла служба земская; *тяглая земля* – зямля, з якой ішла служба тяглая (дарожная павіннасць). 8. Краіна, дзяржава; адміністрацыйная адзінка (часцей у спалучэнні з прыметнікам, які называе гэтую зямлю). *Земля обетованная* – тое, што і *земля обещанная; земля обещанная (обещанная)* – зямля абяцаная, заповітная» [16, с. 212]. Склонавая парадыгма рэалізуецца ў формах вінавальнага (*землю* – 14), давальнага (*земли* – 13) і творнага склонаў (*землею*).

11 словаўжыванняў слова *отчина* рэалізуецца ў 2-х першых значэннях: «Отчина, вотчина, вотчина, отчинна, отчына, отчинна, очина, очина, очына – наз. 1. Маёмасць, атрыманая ў спадчыну ад бацькі. 2. Тое, што і отчизна ў 1 знач. 3. Род» [9, с. 295]. Словаўтваральная парадыгма ўключае назоўнік *отчина* ў назоўным (*отчина*), вінавальным (*отчину*), родным (*отчины* – 2), давальным склоне (*отчинѣ / очинѣ*) адзіночнага ліку і родным множнага ліку (*отчин* – 5).

73 словаўжыванні слова *город* рэалізуецца толькі ў 1-м значэнні: «Город, городъ I – наз. 1. Горад, буйны населены пункт. 2. Крапасная сцяна, лінія ўмацаванняў. Городъ II – наз. Сад, агарод [17; 90]». Склонавая парадыгма прадстаўлена поўнагалоснымі і няпоўнагалоснымі формамі назоўнага (*град(ъ)* – 40), роднага (*города, городка / града* – 14), давальнага (*городу / граду* – 13), творнага (*городом / градом* – 4) і вінавальнага склону множнага ліку (*города* – 2).

14 словаўжыванняў слова *мѣсто* прадстаўлена ў 1-м і 3-м значэннях: «Место – I – наз. 1. Горад. *Место головное* – сталіца, *место оборонное* – крэпасць, умацаванне, *место столечное* – сталіца, *место сади-ти* – засноўваць горад, замак, паселішча. 2. Насельніцтва горада. 3. Тэрыторыя, якая адносіцца да горада; паселішча, пасёлак. II ‘наз. 1. Тое, што і месце ў 1 знач. 2. Тое, што і месце ў 2 знач. 3. Тое, што і месце ў 3 знач. 4. Тое, што і месце ў 4 знач. *Въ (во, на, у) едино (одно) место* – разам, зь (*сь*) *места на место* – з аднаго месца на іншае, *место отъ места* – тое, што і зь места на место, *мети место* – адбывацца, *отъ тыхъ (сихъ) местъ* – з гэтага часу. 5. Тое, што і месце ў 5 знач. *Место пустое* – пустаць; *слаба* заселеная тэрыторыя. 6. Тое, што і месце ў 6 знач. 7. Тое, што і месце ў 8 знач. 8. Тое, што і месце ў 9 знач. 9. Тое, што і месце ў 10 знач.» [11, с. 260]. Словаўтваральная парадыгма рэалізуецца ў родным (*мѣста* – 2 / *мѣст* – 9) і месным склонах (*мѣстѣ* – 2 / *мѣстѣх*) адзіночнага і множнага ліку.

3 абстрактных назоўнікаў вылучаецца слова *правда*, якое ў старажытнай мове мела 7 значэнняў: «Правда – наз. 1. Тое, што адпавядае рэчаіснасці; ісціна. 2. Праўдзівасць; справядлівасць. *Въ (во, у) правду* – справядліва, *по правде* – тое, што і ў правду. 3. Праведнасць; дабрачыннасць, дабрадзейнасць. 4. У знач. выказніка ўжываецца для пацвярджэння слоў, азначае: сапраўды, на самой справе. *Въ правде* – сапраўды, *по правде* – тое, што і ў правде. 5. Згода, вернасць. 6. Дагавор, умова, абяцанне. *Правду дати* – прысягнуць, паклясціся [7, с. 264], *правду держати, веру а правду* – служыць верай і праўдай [8, с. 55], *правда крепкая (твердая)* – моцная клятва, абяцанне. 7. Закон, звод правіл. *Правда божая (евангельская, кафолицкая, кафолическая, святая)* – асноўныя палажэнні хрысціянскага веравучэння» [18, с. 437]. У тэксце «Летапісца вялікіх князёў літоўскіх» не выяўлена ўжыванне назоўніка *правда* ў свабодным значэнні, у той час як фразеалагічныя адзінкі са словам-кампанентам *правда* сустракаюцца 15 разоў: «... и *правду дастъ* князь великий Ягаило великому князю Витовту и дяди своему великому князю Кестутю, што николи противу ему не стаяти, а завсе у его воли быти» [5, с. 85]; «Князь же великий Ягаило *переступив свои слюб и правду*, мовить: «Поедь к Вилни, и тамо докончаемъ» [5, с. 86]. Формы слова-кампанента ў складзе фразеалагізмаў – назоўны (*правда*), давальны (*правдѣ*) і вінавальны (*правду* – 13).

Спісы II беларускага летапіснага зводу (Археалагічнага таварыства, Еўраінаўскага, Красінскага, Рачынскага, Румянцаўскага, Альшэўскага) ілюструюць працэс дэфразаеалагізацыі адзінак са словам-кампанентам *правда* (*правду дати – правду сказаці*): «... и на тых мѣст князь великии Якоило сказа зал правду князю великому Кестутю и сыну его Витовту, што николи ж не противитися а ни стояти против их, а завжды в их быти поволности в своем дому» [5, л. 54]. Ці замену іх фразеалагічнымі спалучэннямі з кампанентам *присяга*: *правду дати – присягу дати, присягу брати (узяти)* замест *правду брати (узяти), присяги забыти* замест *правду забыти, переступити присяги* замест *переступити правды, надєятися на (тыи) присяги* замест *надєятися на (тыи) правды, докончати присяги* замест *докончати правды* і інш.

Слоўнікі сучаснай беларускай народна-дыялектнай і літаратурнай мовы фіксуюць новае кола ўстойлівых і фразеалагічных адзінак са словам-кампанентам *праўда*: *глядзець праўдзе ў вочы* ‘сумленна і правільна ўсё ўспрымаць’, *і то праўда* ‘выказваць згоду са словамі суб’яднага’, *праўда вочы коле* ‘непрыемна слухаць пра свае непрыгожыя, непрыстойныя ўчынкі’, *праўда-матка* ‘сапраўдная, чыстая праўда’, *праўду-матку рэзаць (у вочы)* ‘гаварыць проста, адкрыта’, *служыць верай і праўдай* ‘рабіць што-н. для каго-н., чаго-н., быць адданым каму-н., чаму-н, накіроўваць сваю дзейнасць на карысць чаго-н.’, *(усімі) праўдамі і няпраўдамі* ‘рознымі сродкамі’, *што праўда, то праўда* ‘сапраўды, на самой справе’ [19, с. 379].

У свабодным значэнні лексема *праўда* развілася як мнагазначная і шматфункцыянальная: 1. Тое, што адпавядае рэчаіснасці; ісціна; 2. Праўдзівасць, правільнасць; 3. Справядлівасць; парадак, заснаваны на справядлівасці; 4. *гіст.* Назва сярэднявечных збораў законаў; 5. *у знач. вык.* для пацвярджэння ‘сапраўды, на самой справе так’; 6. *у знач. пабочн.* ‘сапраўды, на самой справе’; 7. *у знач. уступальнага злучніка* хоць (хаця) [19, с. 379].

Прааналізаваны матэрыял «Летапісца вялікіх князёў літоўскіх» дазваляе зрабіць выснову: лексіка беларускага летапісання выступае важным аб’ектам лінгвістычных даследаванняў, неацэннай крыніцай матэрыялу для асэнсавання працэсаў фарміравання беларускай літаратурнай мовы як старажытнага, так і сучаснага перыяду. Лексічная аснова «Летапісец вялікіх князёў літоўскіх» можа быць прызнана беларускай на падставе

ўстойлівага захавання ўласна літаратурнага лексічнага запasu.

ЛІТАРАТУРА

1. Жураўскі, А.І. Важнейшыя адрозненні паміж новай і старой беларускай літаратурнай мовай / А.І. Жураўскі, І.І. Крамко // Беларускае і славянскае мовазнаўства; пад агул. рэд. М.Р. Суднікі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – С. 13–48.
2. Мароз, В.К. Тэрміналагічнае і гісторыка-лінгвістычнае вызначэнне літаратурнай формы беларускай мовы і яе нормаў у дачыненні да старажытнага перыяду / В.К. Мароз // Беларус. лінгвістыка / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. – 2011. – Вып. 66 / рэдкал.: А.А. Лукашанец (гал. рэд.) [і інш.]. – С. 22–32.
3. Мароз, В.К. Беларуская літаратурная мова старажытнага перыяду ў летапісных помніках пісьменства / В.К. Мароз // Беларус. лінгвістыка / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. – 2012. – Вып. 68 / рэдкал.: А.А. Лукашанец (гал. рэд.) [і інш.]. – С. 31–35.
4. Чамярыцкі, В.А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры: узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў / В.А. Чамярыцкі; Акад. навук БССР, Ін-т літ.; [рэд. Я.С. Лур’е]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 192 с.
5. Полное собрание русских летописей / Акад. наук СССР, Ін-т истории СССР; [отв. ред. Б.А. Рыбаков]. – М.: Наука, 1980. – Т. 35: Летописи белорусско-литовские / сост., авт. предисл. и ред. Н.Н. Улащик. – 308 с.
6. Титов, В.Т. Принципы квантитативной лексикологии (на примере романских языков): дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 / В.Т. Титов. – Воронеж, 2005. – 310 с.
7. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства; склад.: А.М. Булыка [і інш.]; рэд. А.М. Булыка [і інш.]. – Вып. 16. Корж – Лесничанка. – Мінск: Беларуская навука, 1997. – 359 с.
8. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства; склад.: А.П. Груцо [і інш.]; рэд. А.І. Жураўскі [і інш.]. – Вып. 2. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 320 с.
9. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства; склад.: Т.І. Блізнюк [і інш.]; рэд. А.М. Булыка [і інш.]. – Вып. 23. Осударский – Папіста. – Мінск: Беларуская навука, 2003. – 448 с.
10. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства; склад.: А.М. Булыка [і інш.]; рэд. А.М. Булыка [і інш.]. – Вып. 33. Струна – треснутися. – Мінск: Беларуская навука, 2013. – 456 с.
11. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства; склад.: Т.І. Блізнюк [і інш.]; рэд. А.М. Булыка [і інш.]. – Вып. 17. Лесничий – Местский. – Мінск: Беларуская навука, 1998. – 365 с.
12. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства; склад.: І.У. Будзько [і інш.]; рэд. А.М. Булыка [і інш.]. – Вып. 31. Рушающий – смущенье. – Мінск: Беларуская навука, 2011. – 507 с.
13. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства; склад.: А.П. Груцо [і інш.]; рэд. А.М. Булыка. – Вып. 3. Вариво – Вкупе. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 310 с.
14. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства; склад.: А.М. Булыка [і інш.]; рэд. А.М. Булыка [і інш.]. – Вып. 20. Невагающий – Никогда. – Мінск: Беларуская навука, 2001. – 402 с.

15. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства; склад.: І.У. Будзько [і інш.]; рэд. А.М. Булыка [і інш.]. – Вып. 30. Ралець – рушась. – Мінск: Беларуская навука, 2010. – 496 с.
16. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства; склад.: З.К. Турцэвіч [і інш.]; рэд. А.І. Жураўскі [і інш.]. – Вып. 12. Зашкодны – Злотніцкі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 286 с.
17. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства; склад.: Т.І. Блізнюк [і інш.]; рэд. А.М. Булыка [і інш.]. – Вып. 7. Гляденье – Девічэство. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 303 с.
18. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства; склад.: А.М. Булыка [і інш.]; рэд. А.М. Булыка [і інш.]. – Вып. 27. Поровень – прегрешіти. – Мінск: Беларуская навука, 2007. – 512 с.
19. ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. акадэміка АН БССР К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 4:

П – Р / рэд. т. Г.Ф. Вештарт, Г.М. Прышчэпчык. – Мінск: БелСЭ, 1980. – 768 с.

SUMMARY

The process of formation of a lexical kernel of “The Chronicler of Grand Dukes of Lithuania” on the basis of the quantitative analysis of the most frequency nouns is shown. The method of “typological utilization” used in relation to the vocabulary of the Belarusian chronicle allowed to conduct contrast quantitative investigation of parameters of a lexico-semantic kernel on the materials of the Belarusian annals. Aspects of steady preservation of a vocabulary in the process of formation of the Belarusian literary language from the ancient period to the present time are shown. Exclusive value of “The Chronicler of Grand Dukes of Lithuania” as a source of studying of lexis of the classic Belarusian language is proved.

Паступіў у рэдакцыю 29.08.2014 г.